

Válka jako stvořitelka a ničitelka národů, národních států a impérií.

Evropská zkušenost od napoleonské éry*

Dieter Langewiesche

WAR AS THE CREATOR AND DESTROYER OF NATIONS, NATION-STATES AND EMPIRES. THE EUROPEAN EXPERIENCE SINCE THE NAPOLEONIC ERA

This study examines the role of war in the processes of decay and emergence of nations, nation-states and empires in Europe from the Napoleonic wars to the First World War. Throughout the period under review up to 1914 no nation-state emerged in Europe without conflict. The war was often related to the notions of European nations and national movements regarding progress and achievement of global dominance in Europe in those days.

KEYWORDS:

war; national identity; progress; Europe; unification of Italy; German unification

Národ a válka jsou blízcí příbuzní. Až do roku 1914 nevznikl v Evropě žádný národní stát bez války. Jedinou světlou výjimku představovalo odtržení Norska od Švédska v roce 1905. Poté se znovu uplatňovalo předchozí historické „krvavé pravidlo“. I v pozdější době narazíme opět pouze na jedinou výjimku, a sice mírové rozdělení Československa na dva státy. Jemu předcházela událost, jež byla z hlediska světové historie ojedinělá. Rozpadla se mocná říše, Sovětský svaz, aniž by byla tato globální cézura vynucena válkou, či ve válku vyústila. Až do té doby vždy platilo, že bez válečného střetu se žádná říše nerozpadla, což je vlastně jen opakem zmíněného pravidla, že bez války nevznikl žádný národní stát. Do národních států byly říše většinou rozbity právě vojenskými konflikty. Globální vlny utváření národních států zároveň představovaly období rozpadu impérií. Jmenujme zánik španělské a portugalské říše pod tlakem nově se formující Evropy v době napoleonských válek, konec první světové války a rozbití habsburské a Osmanské říše, nebo dekolonizaci po druhé světové válce.¹

Nepostradatelnou roli sehrála válka rovněž v průběhu vnitřního formování národů. Dokladem jsou mýty o původu národa plné válečných střetů.² Vezměme Ernesta

* Německý originál přeložila Petra Kultová.

1 Velmi poučný makrohistorický přístup uplatňuje Andreas WIMMER — Brian MIN, *From Empire to Nation-State: Explaining Wars in the Modern World, 1816–2001*, American Sociological Review 71, 2006, s. 867–897.

2 Monika FLACKE (ed.), *Mythen der Nationen: ein europäisches Panorama*, München — Berlin 1998 (obsáhla sbírka mýtů); Nikolaus BUSCHMANN — Dieter LANGEWIESCHE (edd.), *Der Krieg in den Gründungsmythen europäischer Nationen und der USA*, Frankfurt am Main 2004; Kerstin VON LINGEN (ed.), *Kriegserfahrung und nationale Identitäten in Europa nach 1945. Erinnerung, Säuberungsprozesse und nationales Gedächtnis*, Paderborn 2009.

Renana mylně považovaného za hodnověrnou autoritu, k níž se všichni odvolávají ve věci občanského národa, jehož základem je akt svobodné vůle, „každodenní plebiscit“³ (*plébiscite de tous les jours*) občanů státu. Renan ani v nejmenším nepochybuje, že „velká solidarita“ (*grande solidarité*), kterou líčí jako jádro národa, čerpá ze „sentimentu k obětem“ (*sentiment des sacrifices*). Oběti pro národ, jež přinesli a přinesou příslušníci tohoto solidárního společenství, byly Renanem a mnohými dalšími považovány za mytický opodstatněnou jednotu mrtvých, živých a dosud nenarozených.⁴

VÁLKA JAKO CESTA K POKROKU: NÁROD – NÁRODNÍ STÁT, REVOLUCE, ŘÍŠE, DEKOLONIZACE A GLOBÁLNÍ ZAJIŠTĚNÍ HUMANITY

V evropských společnostech 19. století považovali mnozí válku za hybnou sílu pokroku. Dokonce i Immanuel Kant, velký filozof věčného míru, spatřoval ve „válce zevnitř a zvnějšku“, tedy v občanské válce a ve válce mezi státy, legitimní nástroj ke zdolání překážek bránících pokroku na cestě k lepší budoucnosti.⁵ Kant chtěl, aby byla válka použita jen výjimečně jako nouzové řešení. Útočnou válku zcela zavrhoval. Jiní liberálové šli ovšem mnohem dál. V tomto duchu vzniklo i heslo „válka“ v *Staats-Lexikon* Rottecka a Welckera, tedy v základním díle německého liberalismu první poloviny 19. století.⁶ Jen díky válkám nemůže v podání autorů vzniknout světová říše, jež by zničila svobodu všech. Existenci svobody totiž umožňuje pouze národní stát. Válka „zachovává samostatnost jednotlivých národů“. Často je rovněž připodobňována k očištné bouři. „Národy bez války, které jsou ukolébány v příliš dlouhém míru, ochabují, stávají se zbabělejšími, nechávají se zotročovat a podléhají hanebným smyslovým požitkům a hnijí jako stojaté vody.“ Dlouhé války jsou špatné, ovšem krátké „mají blahodárný účinek, jak ukazuje historie.“

Proč byla válka v 19. století a rovněž je i v současnosti v podobě „humanitárních intervencí“ považována za motor progresu? Protože se lidé z vlastních dějin i z historie jiných naučili, že až doposud mohli dosáhnout hlavních pokrokových cílů jedině pomocí válečného střetu:⁷

3 Tuto slavnou formulaci pronesl Renan ve svém projevu „Qu'est-ce qu'une nation?“ (1882), in: *Œuvres complètes d'Ernest Renan I*, Paris 1947, s. 887–906.

4 Téma jsem dále rozvedl ve statích *Nationalismus als Pflicht zur Intoleranz*, in: Dieter LANGWIESCHE, *Reich, Nation, Föderation. Deutschland und Europa*, München 2008, s. 53–67; *Nationalismus im 19. und 20. Jahrhundert: zwischen Partizipation und Aggression*, in: Týž, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, München 2000, s. 35–54.

5 Immanuel KANT, *Der Streit der Fakultäten*, in: *Kants gesammelten Schriften VII*, Berlin 1907, s. 87 a jinde.

6 Carl VON ROTTECK — Carl WELCKER (edd.), *Staats-Lexikon. Encyclopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände VIII*, Altona 1847, heslo „válka“ (von Rotteck), s. 370–482. Všechny citace s. 381 ad.

7 Podrobněji viz mé studie: *Fortschrittsmotor Krieg. Krieg im politischen Handlungsarsenal Europas im 19. Jahrhundert und die Rückkehr der Idee des bellum iustum in der Gegenwart*, in: Christina BENNINGHAUS et alii (edd.), *Unterwegs in Europa. Beiträge zu einer verglei-*

1. Válka vytvořila národy a národní státy — bezesporu ten největší novodobý příslib pokroku.
2. Válka podporovala revoluce — nástroj k vynucení pokroku. Revoluce byly úspěšné jedině tehdy, když se v občanské a mezistátní válce ubránily svým protivníkům.
3. Válka umožnila imperiální expanzi — cíl všech národních států, nejen evropských, tedy pokud na ni byly dostatečně silné. Národní státy a imperialismus úzce propojuje schopnost válčit.
4. Válka představuje prostředek, jak zabránit zločinům proti lidskosti. Tato současná představa znovu oživuje starou myšlenku *spravedlivé války* coby „humanitární intervence“ v souladu s mezinárodním právem.

Od 19. až do 20. století zkrátka platilo, že kde není válka, není ani národní stát, ani úspěšná revoluce a svět se nepoevropští. Takové jsou totiž historické zkušenosti vedoucí v 19. století k ospravedlňování válek. Do této představy zapadala i vize národa. Jedná se o hořkou historickou skutečnost, již nelze smést ze stolu tím, že se odkážeme na uvedenou představu národa coby příslibu pokroku.

Nejprve se zaměříme na první ze čtyř výše zmíněných pokrokových cílů, na národ a národní stát, abychom se mohli následně zabývat otázkou, jak 19. století chápalo válku ve jménu národa. Poté nastíníme, jak skutečnost, že se při zakládání národních států mezi lety 1815 až 1914 podařilo zamezit velké evropské válce, posílila schopnost evropských států válčit mimo starý kontinent, čímž se vytvořily předpoklady pro globální evropskou dominanci.

NÁROD JAKO PŘEDSTAVA POKROKU A VÁLEČNÉ SPOLEČENSTVÍ

Jeden národ — jeden stát. Takový byl požadavek, jenž se v Evropě prosadil během více méně jediného století. Tento proces dočasně ukončila první světová válka, jejímž důsledkem byl zánik posledních říší na evropském kontinentu, byť západní vítězné státy zůstaly i nadále impérii a rozšířily své koloniální vlastnictví o válečnou kořist. Z tohoto úhlu pohledu představovala první světová válka střet mezi impérii a imperiální mocí, byť proměnila Evropu v kontinent národních států.⁸

Nacionalizace států a společností, politických scén a životních světů se dotkla každého. V dobovém myšlení představovala příslib štěstí. Pocit, že patřím k nějakému národu, přání žít s tímto národem v jednom národním státě s sebou přinášely nejpozději od dob francouzské a americké revoluce požadavek ústavního státu a rov-

chenden Sozial- und Kulturgeschichte, Frankfurt am Main 2008, s. 23–40; *Nation, Imperium und Kriegserfahrungen*, in: Georg SCHILD — Anton SCHINDLING (edd.), *Kriegserfahrungen. Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit*, Paderborn 2009, s. 213–230; *Das Europa der Kriege*, in: Pim DEN BOER et alii (edd.), *Europäische Erinnerungsorte I*, München 2012, s. 275–284; *Dreiklang Krieg, Revolution und Nation? Annäherungen*, in: Ewald FRIE — Ute PLANERT (edd.), *Revolution, Krieg und die Geburt von Staat und Nation. Staatsbildung in Europa und den Amerikas 1770–1930*, Tübingen 2016.

8 Robert GERWARTH — Erez MANELA (edd.), *Empires at War, 1911–1923*, Oxford 2014.

nosti před zákonem. Stále silněji se rovněž ozývalo volání po všeobecných politických právech. Nejdříve jen pro muže, v Severní Americe jen pro bílé muže. Stále více lidí postupně požadovalo od národního státu taktéž jistoty sociální.

Rovné příležitosti pro všechny: právní, politické, sociální i kulturní. Stručně řečeno: lepší život pro každého. Takové bylo očekávání spojované s národním státem, jemuž nemohlo nic konkurovat. Úsilí o vlastní národní stát tedy překonalo všechny překážky. A je tomu tak dodnes. Národ se vyvinul v společenství vlastníci zdroje, společenství neustále rozšiřující své cíle.⁹

Dodnes rovněž nepolevila ochota jít za příslibem štěstí i s nasazením násilí a ospravedlňovat války. K prosazení toho, co nazýváme národním zájmem, vedeme konflikty občanské, revoluční i války mezi státy. Ochota bojovat spojovala od počátku západoevropský model občanského národa s vývojem v jiných částech Evropy. Toto nebezpečné dědictví, jež poznamenalo vývoj všech národů a národních států, nenabízelo evropským dějinám žádný alternativní vzor mírového vývoje. I v oblastech, které nebyly národně tolik promíchány a v nichž si národy nekonkurovaly v rámci jednoho území, tudíž zde mohly národy a národní státy snáze prosadit myšlenku občanského národa, patřili společní nepřátelé a společné války k největším národotvorným silám. Jasný důkaz představují národní dějiny Nizozemí, Švýcarska, Francie nebo Velké Británie. Také v těchto zemích byla válka jakožto stvořitelka národa všudypřítomná. Národ a válečný střet se nejtěsněji propojily tam, kde požadavek vlastního národního státu nutně znamenal spojovat již existující státy, nebo naopak dělit je na menší části. Spojovat, či dělit země ve jméno národa se přitom v minulosti dařilo jen za použití válečného násilí. A toho se nebál žádný národ.

Když se ve Francii poprvé revoluční cestou realizovala moderní představa národa coby příslibu štěstí, vynořila se budoucnost národního státu z krve prolité v revolučních občanských válkách a v národně revolučních střetech misionářů, zakončených Napoleonovou válečnou expanzí do Evropy. Válka ve Francii i za jejími hranicemi vedla k revoluci a reformám. Ani tentokrát nelze uvažovat zjednodušeně a černobíle podle tradičních zvyklostí morálky. Z ozbrojeného konfliktu se stala hybná síla změn. Tak tomu tehdy bylo ve Španělsku, v Itálii, v Nizozemsku, nebo ve Švýcarsku, kde byla z donucení vyhlášena Helvétská republika, či v německých státech. Válka podnítila všude reformy. V době napoleonských válek a Vídeňského kongresu nehrálo kritérium národa při přetváření Evropy žádnou roli. Na všech stranách zapojených do války se přesouvala území, aniž se někdo jejich obyvatel ptal. Národ zatím představoval imaginární veličinu. Až později se stal mocenským faktorem válečného dění. Teprve při zpětném hodnocení byla tato doba popsána jako okamžik zrodu moderního národa. Doba, kdy nepřátelští evropští panovníci přebírali moc a Napoleon se marně pokusil vojenskou silou vytvořit kontinentální Evropu pod hegemonií značně rozšířeného francouzského císařství.¹⁰

9 Tento teoretický koncept jsem dále rozvedl ve stati: *The Nation as a Developing Resource Community: A Generalizing Comparison*, in: Heinz-Gerhard HAUPT — Jürgen KOCKA (edd.), *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*, New York — Oxford 2009, PB 2012, s. 133–148; *National als Ressourcengemeinschaft*, in: D. LANGEWIESCHE, Reich, Nation, Föderation, s. 36–52.

10 Nejnovější stav výzkumu srov. Ute PLANERT (ed.), *Napoleon's Empire. European Politics in Global Perspective*, Basingstoke 2015; Dieter LANGEWIESCHE, *Imperium — Nation —*

19. století bylo věkem zakládání států, a proto se z něj stalo také století národních revolucí a válek *ve jménu národa*, přičemž obojí spolu úzce souviselo. Tato kombinace nadějných vyhlídek a připravenosti použít násilí předcházela i řeckému a belgickému národnímu státu, jež vznikly vojenským rozpadem Osmanské říše, resp. Nizozemska. Současně s tím probíhal v Polsku pokus vytvořit vlastní národní stát. Polská snaha ale ztroskotala z důvodu značné ruské vojenské převahy. Také revoluční bouře z let 1848–1849, jejichž cílem bylo vytvořit z Itálie a Německa národní státy a vyjmout maďarskou část říše z habsburské monarchie, byly neúspěšné, neboť se vojensky prosadila monarchická kontrarevoluční internacionála s centry v Petrohradě, Vídni a Berlíně. A přece v následujících dvou desetiletích vznikl jako výsledek úspěšné války — cestou kombinující dělení a sjednocování států — německý a italský národní stát.

Od poslední třetiny století se vlna zakládání států válečnou cestou začala šířit konečně i jihovýchodní Evropou. Také v Latinské Americe byla španělská a portugalská impéria vystřídána národními celky. A rovněž zde se proces neobešel bez válek a revolucí. Koncem století vstoupilo ve východní Asii na světovou politickou scénu Japonsko jakožto nový hráč mezi národními státy. Ani tato země dlouho neotálela a pomocí konfliktů se rozrostla do velikosti impéria. První světová válka a všechny další ozbrojené konflikty, které na ni bezprostředně navazovaly, završily v Evropě proces rozpadání a vytváření států. Z trosek habsburské a Osmanské říše, stejně jako ze západní periferie ruského impéria, byly vytvořeny národní celky sahající od severu k jihu, od Finska přes území střední a jihovýchodní Evropy až po Turecko. A všechny tyto země se zrodily cestou občanských nebo mezistátních střetů. Jejich vítězové přitom doufali, že tím vše skončí. Spoléhali na své staré dobré demokratické svědomí. Vždyť jen naplňovali právo na národní sebeurčení, jež tehdy naprosto samozřejmě znamenalo mít vlastní národní stát.¹¹

První světová válka představovala vrchol symbiózy národa a válečného střetu. Očekávaný konec válčení ovšem nepřinesla. Většina národních států, vzešlých z tehdejšího nového uspořádání Evropy, totiž stále měla v rámci svých hranic příslušníky jiných národů. Z důvodu historicky dané pestré skladby obyvatel tomu ani nemohlo být jinak. Egalitární idea občanského národa od počátku podléhala dvojí snaze etnický definovaných národů, jejichž zastánci tvořily majoritu většinových národů: vůli prosadit svůj názor a vůli prosadit svou moc. Vznik národních celků, rodících se z války, doprovázely na těchto národně smíšených územích násilné činy, kterým dnes eufemisticky říkáme *etnické čistky*.¹² To od samého počátku podmínilo pozdější

Volkskrieg. „1813“ in der europäischen Geschichte, in: Martin Hofbauer — Martin P. Rink (edd.), *Die Völkerschlacht bei Leipzig. Verläufe, Folgen und Bedeutungen 1813 — 1913 — 2013* (v tisku). Základní práce pro demytologizaci napoleonské éry ve Španělsku a německém prostředí Charles ESDAILE, *The Peninsular War*, London 2003; Ute PLANERT, *Der Mythos vom Befreiungskrieg: Frankreichs Kriege und der deutsche Süden*, Paderborn 2007.

11 Pro podrobnější přehled viz Jörn LEONHARD, *Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkriegs*, München 2014; základní práci ke globální historii sebeurčení je Jörg FISCH, *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker. Die Domestizierung einer Illusion*, Mnichov 2010.

12 Phillip THER, *Die dunkle Seite der Nationalstaaten. „Ethnische Säuberungen“ im modernen Europa*, Göttingen 2011 (jako *The Dark Side of Nation States: Ethnic Cleansing in Modern Europe*,

revizionistické snahy. Válečná politika nacistického Německa otevřela těmto tendencím mnoha evropských států nová pole působnosti.¹³

CO V 19. STOLETÍ ZNAMENALO VÁLČIT VE JMÉNU NÁRODA?

Když se v 19. a 20. století přeměnilo válčení ve válku *ve jménu národa* (*Nationalkrieg*), změnila se tím i jeho legitimita. K ospravedlnění a ukončení konfliktu už nestačily dynastické zájmy a vládní rozhodnutí. Nejvyšší instancí se stal národ. K tomu, aby bylo možné vést válku, bylo třeba prosazovat národní zájmy. Proto už nemohly být střety o sjednocení Německa a Itálie vedeny a ukončovány ve starém stylu válek dynastických. Nyní byl výsledkem konfliktu národní stát. Jedině tak bylo možné ve věku rodící se demokracie obhájit nasazení vojenské síly.

Tento nechtěný výsledek musela přijmout knížata italská, stejně jako německá spolu se všemi ostatními skupinami obyvatelstva, jež se považovaly za příslušníky italského nebo německého národa a zároveň odmítaly, aby se stávající státní útvary spojily v jeden celek. Nejradikálnějším vývojem prošla Itálie. Panovník byl povýšen na krále nového národního státu, zatímco všichni ostatní vládcí přišli o svou zemi a s ní i o svůj trůn. Italský národní stát se zachoval vůči vládnoucím dynastiím jako dobyvatel.¹⁴ Panovníci, již padli za oběť násilnému procesu zrodu italského státu, se zdráhali přijmout pakt s národem a vytáhnout v jeho jménu do války proti habsburské monarchii. V Německu se situace vyvíjela poklidněji. Někteří panovníci sice během vnitroněmecké války z let 1866–1867 přišli jak o trůn, tak o stát, neboť vytáhli do „bratrské války“ proti Prusku po boku poražené habsburské monarchie. Avšak válce proti Francii, z níž v roce 1871 vzešel německý národní stát, se nevzpírala žádná z německých zemí, ani z vládců. Proto se mohlo německé soustátí, toto dědictví dlouhé historie, přeměnit na federativní spolkovou zemi v čele s pruským králem coby císařem. Německý federální národ se tedy stal národem státním. A stalo se tak právě díky válce.¹⁵ Představy o bavorském nebo pruském národě, jež se předtím objevovaly, vzaly během konfliktu s Francií za své.

Na vzniku národního státu v německo-francouzské válce z let 1870–1871 bylo rovněž možné sledovat hranice mezi válkou *ve jménu národa*, respektive válkou *lidovou* (*Volkskrieg*). Chceme-li charakterizovat proměnu války v 19. století, nejčastěji hovoříme

New York 2014); Michael MANN, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge 2004.

13 Marina CATTARUZZA et alii (edd.), *Territorial Revisionism and the Allies of Germany in Second World War*, New York 2013, PB 2015.

14 Tato formulace pochází od Daniela ZIBLATTA, *Structuring the State. The formation of Italy and Germany and the Puzzle of Federalism*, Princeton — Oxford 2006.

15 Ke konceptu federálního národa viz Dieter LANGEWIESCHE — Georg SCHMIDT (edd.), *Föderative Nation. Deutschlandkonzepte von Reformation bis zum Ersten Weltkrieg*, Mnichov 2000; D. LANGEWIESCHE, *Nationalismus als Pflicht zur Intoleranz*; D. LANGEWIESCHE, *Nationalismus im 19. und 20. Jahrhundert*; Abigail GREEN, *Fatherlands: State-Building and Nationhood in Nineteenth-Century Germany*, Cambridge 2008.

o její nacionalizaci, tedy o válce lidové či o válce ve jménu národa. Doba omezených dynastických válek (*Kabinettskrieg*) pominula. Místo nich přišly zmíněné neomezené války ve jménu národa zavazující všechny jeho příslušníky, nejen vojáky na frontě, ale i civilní obyvatelstvo v zázemí. Tolik k teorii a vnímání války ve společnosti. Je nutné připomenout: k největším výdobytům 19. století patří fakt, že se války uvnitř Evropy sice ospravedlňovaly jako válečné konflikty ve jménu národa, avšak ve skutečnosti byly vedeny jako tzv. války omezené z doby před existencí moderního národa a moderního národního státu.

Období francouzské revoluce se z hlediska světových dějin většinou považuje za předěl mezi omezenými válkami, jaké se od konce třicetileté války staly v Evropě v podobě dynastických válek obvyklou formou válčení, a mezi moderními lidovými válkami nebo válkami vedenými ve jménu národa.¹⁶ Omezená válka znamená boj regulérních vojenských jednotek pod vedením státu tak, aby bylo pokud možno co nejvíce ušetřeno civilní obyvatelstvo. Oproti tomu lidová válka či válka ve jménu národa zavazuje celou společnost. Krátká, sotva dvě století trvající éra omezených válek v Evropě zdánlivě skončila s příchodem francouzské revoluce. Mnozí se při ohlédnutí zpět do historie domnívají, že v lidové válce kolem roku 1800 již spatřují „totální“ válku 20. století, která, podobně jako válka před svým omezením, neposkytuje civilnímu obyvatelstvu žádnou ochranu.

Tento názor je pochopitelný, neboť evropské války v 19. století byly současníky chápány jako války ve jménu národa. Tento obraz, vykreslující válku jako konflikt mezi zájmy lidu či národa, neúnavně propagovaný liberální veřejností 19. století, přetrvává dodnes. Ve skutečnosti však jen zastírá realitu. Jedná se o představu, kterou použila měšťanská veřejnost, aby s její pomocí mohla vykonstruovat národ, jenž bude rozhodovat o válce a míru místo monarchie. Moderní válka se definuje jako konflikt vedený ve jménu národa nebo lidu, protože národ jej legitimizuje a je veden mezi národy. Národ se prohlásil za ideálního válečníka a svým střetům dal nálepku „národní“, byť byly vedeny na způsob válek omezených. Zkrátka omezená válka mezi státy byla v Evropě 19. století prezentována a prožívána jako národní lidová válka. To proměnilo její charakter. Hrozilo totiž, že se vymkne státnímu řízení. Jelikož musela být ospravedlňována jakožto národní, bylo komplikovanější ji ukončit. Porážka na bitevním poli, kde se mělo rozhodnout o výsledku střetu, byla obtížněji přijatelná pro mnohohlasý národní kolektiv nežli pro panovníka a jeho armádu. Tento rozpor mezi válečnou praxí a jejím veřejným vnímáním byl nejpatrnější v době německo-francouzské války 1870–1871.¹⁷

16 Přehled přináší Dietrich BEYRAU (ed.), *Formen des Krieges. Von der Antik bis zur Gegenwart*, Paderborn 2007.

17 Srov. k tématu podrobněji Dieter LANGEWIESCHE — Nikolaus BUSCHMANN, „*Dem Verteilungskrieg Grenzen setzen*“: *Kriegstypen des 19. Jahrhunderts und der deutsch-französische Krieg 1870/71. Gehegter Krieg — Volkskrieg und Nationalkrieg — Revolutionskrieg — Dschihad*, in: D. Beyrau (ed.), *Formen des Krieges*, s.163–195; Dieter LANGEWIESCHE, *Liberalismus, Nationalismus und Krieg im 19. Jahrhundert*, Potsdamer Schriften zur Militärgeschichte 6, 2008, s. 59–74. Opačný názor zastává Isabel V. HULL, *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*, Ithaca — London 2005, která nachází pojitko s vyhlazovacími válkami 20. století.

Tento válečný konflikt je přitom zajímavý i proto, že v sobě spojuje různé typy válek. Na začátku se jednalo o střet *omezený*, jenž byl ale oběma státy inzerován jako *onen ve jménu národa*. Po rozhodující porážce francouzského vojska u Sedanu posléze přešel v republikánskou *válku lidovou*. V duchu tohoto uvažování kapituloval císař Napoleon III., nikoliv francouzský národ. Ten vyměnil císaře za republikánské vedení, aby mohl bojovat „až do hořkého konce“. Když se po mnoha měsících těžkých bojů konečně podařilo uzavřít mír, propukla v Paříži s nástupem Komuny revoluční občanská válka, jež znovu ohrozila ukončení státní války. Národ tento státní střet vnímal a částečně jej také vedl jakožto *válku lidovou*, neboť hrozilo, že se téměř ztratí hranice mezi bojovníky a civilním obyvatelstvem. Válka se nakonec rozšířila až do severní Afriky, což je často opomíjeno. Pád císaře vyvolal mezi kolonisty ve francouzské kolonii Alžírů nejprve snahy dosáhnout autonomie, později protikoloniální povstání. To se v dubnu 1871, čili ještě před definitivním uzavřením míru v Evropě, vyhrtilo ve vyhlášení svaté války, džihádu, proti Francii.

V této německo-francouzské válce — státní válce legitimizované jako *válka ve jménu národa*, vedené ale jako *válka omezená*, později *válka lidová*, občanská a nakonec i koloniální válka a džihád — hrozilo, že její omezení přestane platit. Přesto ale zůstala bojem regulérních formací, které se ze všech sil snažily udržovat bojovníky a civilní obyvatelstvo navzájem oddělené. Jen v občanských válkách v Paříži a v Alžírsku v roce 1871 byla tato hráz systematicky bořena. To ale neplatilo o válce státní, ani o republikánské válce, kde se bojovalo „bez ohledu na počet obětí“ (*guerre à l'outrance*).

Na rozdíl od armády by tehdejší německá i francouzská společnost nejraději zrušily zmíněné rozdělení charakteristické pro *omezenou válku*. Když se republikánská Francie zdráhala uznat vojenskou porážku v rychlé rozhodující bitvě, kterou si obě vedení přála, byl Napoleon III. svržen a státní válka mezi vojenskými jednotkami přešla na francouzské straně ve *válku ve jménu národa*, k níž vyzvalo nové republikánské vedení. Tato válka strhla bariéry mezi bojovníky a civilním obyvatelstvem, o jejichž zachování usilovala *válka omezená*. V žádném případě ale nelze mluvit o zániku celé její podstaty, natož o přechodu k válce totální. Stejný názor měl i zkušený válečný pozorovatel ze Severní Ameriky, Philip Sheridan. Ten během americké občanské války poručil v pověstném polním tažení údolím Shenandoah použít taktiku „spálené země“. Sheridan sice řekl, že se v porovnání s občanskou válkou v Severní Americe v Evropě odehrává úplně jiné „válečné divadlo“ (*theatre of war*), nic přý ale nenavštěvovalo tomu, že by se na starém kontinentě objevila nová forma války.¹⁸

Německo-francouzská válka sice již neměla charakter konfliktu *dynastického*, nikoliv však kvůli způsobu jejího vedení, nýbrž z důvodu jejího ukončení. O slovo se hlá-

18 Philipp Henry SHERIDAN, *Personal Memoirs I*, New York 1888, s. 420nn. Rozhovor se Sheridanem v: *Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee*. Auf Veranlassung des Generalleutnants Georg Grafen von Waldersee bearb. u. hg. v. Heinrich Otto MEISNER, I: 1832–1888, Stuttgart 1922, s. 100nn. Sheridan měl Moltkemu při obléhání Paříže říct, že obyvatelstvu nezůstane nic než „oči pro pláč“; Brian Holden REID, *The Civil War and the Wars of the Nineteenth Century*, London 1999, s. 211.

sil národ.¹⁹ Němečtí liberálové požadovali, aby tamější knížata obětovala pro jednotný německý stát vlastní státy; francouzský národ odmítl uznat výsledek z bitevního pole a pod vlivem mýtu z roku 1789 odpověděl vyhlášením republiky coby zachránkyně „jednoho nedělitelného národa“ (*nation une et indivisible*). Avšak ke střetu, v němž by se bojovalo „bez ohledu na počet obětí“ (*guerre à l'outrance*), vzhledem k hrozící revoluci a občanské válce nakonec nedošlo. Také politické vedení Francie a občanská společnost nechtěly podstoupit toto riziko vyplývající z války neomezené, které získalo v podobě Komuny konkrétní obrysy. Díky Komuně prodělala Francie zkušenost, již německá i další společnosti zakusily teprve v letech 1918–1919. Prohraná válka *ve jménu národa* totiž delegitimizuje státní a společenské uspořádání a válečná prohra může přejít v revoluci.

Válku ve jménu národa vedenou na způsob *omezené války* státní považují za jeden z největších výdobytků 19. století. Ani zdaleka se při tom nejednalo o samozřejmost. Když šlo o ústřední zájmy národa — nebo toho, co se za národ považovalo –, sloužila válka reformátorům občanského století jako legitimní politický prostředek k jejich dosažení. A stejně tak se museli na válku spoléhat i ti, kteří stáli v rámci politického spektra více nalevo a doufali v revoluci. Jedině pokud si uvědomíme, že válka měla pro národní revoluci a vytváření národních států v Evropě v 19. století klíčový význam, dokážeme docenit, jak bylo obtížné vést *válku ve jménu národa* jako *válku omezenou*. A to navzdory veškeré společenské mobilizaci. S první světovou válkou však tato schopnost mizí.²⁰

NÁRODNÍ STÁTY JAKO IMPÉRIA. O GLOBÁLNÍ DOMINANCÍ EVROPY V 19. STOLETÍ

Novější výzkum zásadně přehodnotil dílo Vídeňského kongresu, byť se názory na něj i nadále značně rozcházejí.²¹ Politika, kterou kongres v Evropě zavedl, byla označována za „mírovou kulturu“.²² Ke slovu tak přišly dva největší přínosy Vídeňského

19 Srov. Eberhard KOLB, *Der Weg aus dem Krieg. Bismarcks Politik und die Friedensbahnung 1870/71*, München 1989. K významu „cti“ v této válce viz Birgit ASCHMANN, *Preußens Ruhm und Deutschlands Ehre. Zum nationalen Ehrdiskurs im Vorfeld der preußisch-französischen Kriege des 19. Jahrhunderts*, München 2013.

20 Tato cézura se nejzřetelněji projevuje v makrohistorickém pohledu od začátků války; srov. Dieter LANGEWIESCHE, *Eskalierte die Kriegsgewalt im Laufe der Geschichte?* In: Jörg Bebbrowski (ed.), *Moderne Zeiten? Krieg, Revolution und Gewalt im 20. Jahrhundert*, Göttingen 2006, s. 12–36.

21 Rozsáhlý výzkum bude prezentován v příspěvku Dieter LANGEWIESCHE, *Kongres-Europa in globalhistorischer Perspektive*, *Zeitschrift für Weltgeschichte* 2015 (v tisku); TÝŽ, *The Congress of Vienna and the century of Europe*. Publikováno bude v: *The Congress of Vienna and its Global Dimension. International Bicentenary Conference*. Následující skica vychází z obou těchto příspěvků a také z mé studie: *Das Jahrhundert Europas. Eine Annäherung in globalhistorischen Perspektive*, *Historische Zeitschrift* 296, 2013, s. 29–48.

22 Matthias SCHULZ, *Internationale Politik und Friedenskultur. Das Europäische Konzert in politikwissenschaftlicher Theorie und historischen Empirie*, in: Wolfram Pyta (ed.), *Das europäische Mächtekonferenz. Friedens- und Sicherheitspolitik vom Wiener Kongreß 1815 bis zum*

kongresu, včetně způsobu řízení konfliktů, který kongres zavedl. Cílem bylo zabránit, aby v Evropě propukla velká válka a aby na Evropu udeřila její světová imperialistická konkurence tím, že by na starém kontinentě vyvolávala války. Má teze tedy zní: globální dominance evropských států v 19. století spočívala v jejich nadřazené schopnosti válčit a ve schopnosti Evropy v dobách po kongresu válkám zabránit. V této podvojně schopnosti se spojují všechny vývojové linie, díky nimž získala Evropa v 19. století vůdčí globální postavení. Z některých částí starého kontinentu se staly oblasti světového pokroku, a proto mohla Evropa povýšit na globální mocenské centrum. Spojení *pokroku* a válečné moci ale nevznikalo automaticky. Evropské velmoci, především Velká Británie, daly najevo vůli a schopnost investovat své rostoucí kapacity ve všech oblastech do vojenské moci — v tom spatřovala tehdejší společnost *pokrok* — a mocensko-politicky je použít k prosazování zájmů vlastního národa (nebo toho, co bylo za národ považováno). Teprve díky schopnosti válčit se náskok evropských národních celků v oblasti pokroku proměnil v jejich globální dominanci.

Jedině národní stát, jenž všem příslušníkům národního kolektivu sliboval možnost spoluúčasti, prokázal svou schopnost mobilizovat společenské zdroje potřebné k vytvoření mocné armády a udržet se na špičce, pokud šlo o stále nákladnější vojenské vybavení. Starým impériím, jako bylo Španělsko, Portugalsko, habsburská monarchie a Osmanská říše, se to nepodařilo. Nová impéria, zejména Velká Británie, disponovala od počátku mocenskými jádery v podobě národního státu, o něž se opírala jejich imperiální expanze. Globální politika, jakou vytvářela, byla jejich vlastní společností národně legitimizována. Proto bychom neměli chápat národní státy a impéria jako alternativy.²³

Závody ve zbrojení, které vyžadovaly a podněcovaly inovace a jež mezi sebou vedou stále mocnější státní útvar, se nestaly znakem evropských dějin až v 19. století. „Válka stvořila stát a stát stvořil válku,“²⁴ jak přesně vystihl danou historickou linii Charles Tilly. Tato linka se táhla i evropským stoletím, stoletím devatenáctým. *Válka stvořila národní stát a národní stát stvořil válku, aby mohl expandovat za hranice Evropy a stát se impériem*. Evropa mohla ve světě dominovat jen kvůli nacionalizaci politiky evropských zemí, v jejímž důsledku byla společnost připravena financovat nákladné inovace v oblasti vojenské techniky, kterou posléze použila při imperialistických mocenských expanzích. Evropa, jak to trefně vyjádřil Christopher Bayly, byla v 19. století globálně nedostižitelná v „efektivitě zabíjení dalších lidských bytostí.“²⁵ Evropská domi-

Krimkrieg 1853, Köln — Weimer — Wien 2009, s. 41–57; Matthias SCHULZ, *Normen und Praxis. Das Europäische Konzert der Großmächte als Sicherheitsrat, 1815–1860*, München 2009.

23 Mají k tomu tendenci i výtečné práce od Jörna LEONHARDA — Ulrike von HIRSCHHAUSEN (edd.), *Comparing Empires. Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, Göttingen 2011; R. GERWARTH — E. MANELA (edd.), *Empires at War*.

24 „War made the state and the state made the war.“ Viz Charles TILLY, *Reflections on the History of European State-Making*, in: týž (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton 1975, s. 3–38, 42. Svůj názor vyostřil týž historik ve studii *War Making and State Making als Organized Crime*, in: Peter EVANS et alii (edd.), *Bringing the State Back*, Cambridge 1985, s. 169–186.

25 „[...] efficiency in killing other human beings“. Christopher A. BAYLY, *The Birth of the Modern World 1780–1914*, Oxford 2004, s. 469.

nance, ono století Evropy, vděčí za svůj vznik tomu, že se velkým evropským státům po roce 1815 podařilo vytvořit systém managementu konfliktů, který navzdory všem projevům mocenské rivality uvnitř i vně kontinentu zabránil velké válce.

Pro starý kontinent byl vznik národních států zatěžkávací zkouškou. K nejdůležitějším přínosům Evropy po Vídeňském kongresu patřilo to, že žádná z válek, vedoucí ke vzniku státu, nevyprovokovala válku velkou. Veškeré střety 19. století zůstaly omezeny na regionální úroveň, byť německý a italský případ pozměnil mocensko-politický systém evropských zemí. Regionálně omezenou zůstala dokonce i krymská válka, tedy jediný konflikt, na němž se na obou stranách vojensky či diplomaticky podílely všechny evropské velmoci. Oproti století předcházejícímu a následujícímu se jednalo o radikální posun v chování. Evropské mocnosti si sice i nadále vzájemně konkurovaly a do globální soutěže o imperiální moc se zapojovali rovněž další rivalové, ale jejich management konfliktů jim umožňoval vzájemnou nedůvěru přetransformovat v zachování míru nebo přinejmenším ve válčení omezené. Tehdy se mluvilo o „rovnováze strachu“ (*balance of fear*).²⁶ Byl v tom odraz zkušenosti z dlouhého období válek a revolucí, zániku impérií a států před rokem 1815.

Management konfliktů, který téměř po celé století zabraňoval válkám, selhal v roce 1914, což dokládá i způsob ukončení války. Došlo k tomu z důvodu nahrazení evropských státních konfliktů formami válčení typickými pro války imperiální, což rovněž ztížilo tradiční způsoby vyjednávání o míru. Po první světové válce proběhly na území po zničených státech konflikty utvářející nové státní útvary. Tyto střety se daly i nadále omezit na regionální boje. Mírové smlouvy sice jejich výsledky potvrdily, avšak jejich legitimita zůstávala nejistá. Propojení způsobu ukončování válek, zániku a zrodu států s nacionalizací a demokratizací vytvořilo mnohem komplexnější situace, než v případě zrodu a zániku států v napoleonské éře. Ústřední myšlenky jako suverenita lidu a národní sebeurčení značně ztížily přechod od války k míru a do nového mírového uspořádání vložily nutkání výsledky revidovat. Nebylo možné s určitostí předpovědět, jaké účinky bude mít požadavek na sebeurčení národů. Neboť tyto účinky byly, jak sarkasticky píše Jörg Fisch, „do určité míry srovnatelné s jinými zbraněmi, které byly poprvé použity teprve v této válce: s jedovatým plynem. Ani u něj nikdo nedokázal s jistotou říct, kam ho vítr zaneše, a jestli uškodí útočníkům, nebo obráncům.“²⁷

Předchozí tvrzení můžeme ještě vyostřit. Snaha o demokratizaci slyšitelná z ústředních myšlenek o suverenitě lidu a národním sebeurčení na konci první světové války značně zkomplikovala uzavírání míru. Vítězné státy se svým demokratizačním programem, podle něhož měly poražené země změnit státní zřízení na republiku, nedokázaly prosadit to, co se podařilo autokratickým a konstitučním monarchiím před rokem 1815: zavést celoevropský mírový pořádek, který by akceptovali jak vítězové, tak poražení a jenž by byl vnitropoliticky použitelný pro různé ústavní modely a jejich úpravy. Zkušenosti ponapoleonského 19. století, modelované demokratickou vizí národa a regionálně omezenými válkami vedoucími ke vzniku

26 F. R. BRIDGE — Roger BULLEN, *The Great Powers and the European States System 1815–1914*, London 1980, s. 32.

27 J. FISCH, *Das Selbstbestimmungsrecht*, s. 146.

států, už byly nepřenositelné. Avšak to si v roce 1919, kdy se Evropa stala kontinentem demokratických národních států, uvědomil jen málokdo.

RÉSUMÉ:

With the exception of the secession of Norway from Sweden in 1905, no nation-state was created on the European continent before the First World War (1914–1918) without war. Nation and war are therefore closely related. As evidenced by historical myths and stereotypes about the origins of nations full of images of war, armed conflicts also played an important part in internal processes, in the formation of national communities. French philosopher and historian Ernst Renan operates in his famous definition of nation as an everyday plebiscite on the assumption of making sacrifices for the nation. In Europe of the 19th century, many thought of war as the driving force of progress. The reason was that the contemporaries of their own history and the history of other societies acquire the knowledge that the major progressive goals can be achieved only through just war conflict. This conviction was during the 19th century corroborated by several notions: 1. War created nations and nation-states, undoubtedly the greatest promise of modern progress. 2. War supported revolutions, a tool to enforce progress. Revolutions were successful only when they defeated their opponents in civil and interstate war. 3. War allowed imperial expansion, the goal of all nation-states, not just European ones, provided they were strong enough. Nation-states and imperialism are closely related to the ability to make war. 4. War provides a means to prevent crimes against humanity. This current notion revives the old idea of just war as a 'humanitarian intervention' in accordance with international law.

Prof. Dr. Dieter Langewiesche, dr. h. c., je německý historik moderních dějin. Zabývá se problematikou národních hnutí a nacionalismu, liberalismu, revoluce let 1848–1849 a dějinného myšlení, aktuálně fenoménem války. V průběhu své akademické kariéry působil na univerzitách ve Würzburgu, Hamburgu a Tübingen (dieter.langewiesche@uni-tuebingen.de).